

O‘ZBEK TILIDA BOLALAR KASALLIK NOMLARINING LINGVISTIK VA ETNOMADANIY XUSUSIYATLARI

Axmadova Dilnura Ashraf qizi
Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek xalqining kundalik hayoti, an’anaviy tabobati va milliy dunyoqarashida bolalar kasalliklarini ifodalash uchun qo‘llanadigan xalqona kasallik nomlari lingvistik va etnomadaniy jihatdan tahlil qilingan. Bolalik davrida uchraydigan ayrim xastaliklar tibbiy terminlardan tashqari, xalq orasida obrazli, tasviriy va metaforik nomlar bilan ham atalishi kuzatilgan. Bunday nomlar xalqning kasallik haqidagi tasavvuri, kasallik belgilarini kuzatish tajribasi, davolash usullari hamda qadimiy e’tiqodlari bilan uzviy bog‘liqligi haqida fikr yuritilgan. Maqolada xalqona nomlarning shakllanish omillari, semantik xususiyatlari va ularning zamonaviy tibbiy terminlar bilan munosabati haqida xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: kommunikatsiya, ruhiy holat, kasallik, salomatlik, tarixiy manba, xalqona nomlar, kasallik nomlari, bolalar kasalliklari, xalq tabobati, etnomadaniyat, tibbiy terminologiya, semantika, metafora, milliy dunyoqarash

LINGUISTIC AND ETHNOCULTURAL FEATURES OF CHILDREN’S DISEASE NAMES IN THE UZBEK LANGUAGE

Axmadova Dilnura Ashraf qizi
Bukhara State University

Abstract: The article presents a linguistic and ethnocultural analysis of folk names for childhood diseases within the context of the Uzbek people’s everyday life, traditional medicine, and worldview. It notes that, alongside medical terminology, figurative, descriptive, and metaphorical names are used in the community to designate certain childhood ailments. The study reveals the inextricable link between these names and folk concepts of disease, the observation of symptoms, treatment methods, and ancient beliefs.

Keywords: communication, mental state, illness, health, historical source, folk names, names of diseases, childhood diseases, folk medicine, ethnoculture, medical terminology, semantics, metaphor, national worldview

Kasalliklarning nomlarini aks ettiruvchi leksika o‘zbek tilining ming yillar davomida rivojlanib kelgan lug‘at fondi hisoblanib, inson kasalliklarini bildiruvchi nominatsiyalarning eng katta lug‘aviy-semantik guruhini tashkil etadi. Tibbiyot

rivojlanishidan oldingi davrlarda odamlar kasalliklarni asosan kuzatish, tajriba va xalqona qarashlar asosida izohlashga harakat qilganlar. Natijada esa, muayyan xastaliklar, ularning belgilari va davolash usullarini ifodalovchi ko'plab xalqona atamalar shakllangan. Qolaversa, bolalar kasalliklari xalq orasida alohida nomlar bilan atalishi bilan ajralib turadi. Chunki bolaning sog'lig'i bilan bog'liq holatlar ota-ona, buvi-buva va boshqa oila a'zolarining kundalik kuzatuvlarida muhim o'rin egallaydi. Bolaning tana haroratining ko'tarilishi, terisida toshma paydo bo'lishi, yo'talishi, ich ketishi, holsizlanishi yoki boshqa alomatlari xalq tilida turli nomlar bilan ifodalanadi.

Xalqona kasallik nomlari faqatgina kasallikni anglatib qolmay, balki xalqning dunyoqarashi, turmush tarzi, tabiat haqidagi tasavvurlari va tarixiy tajribasini ham o'zida kas ettiradi. O'zbek xalq tilida bolalarda uchraydigan ayrim xastaliklar o'zining tibbiy nomidan ko'ra xalq orasidagi nomi bilan mashhur bo'lishi mumkin. Masalan, xalq nutqida *"qizamiq"*, *"suvchechak"*, *"tepki"*, *"ko'kyo'tal"* kabi nomlar keng qo'llanadi. Ushbu birliklarning ayrimlari keyinchalik tibbiy terminologiyada ham mustahkamlangan bo'lsa-da, ularning shakllanishida xalqning bevosita kuzatuvi muhim rol o'ynagan.

Kasallik nomlarining yuzaga kelishida, avvalo, kasallikning tashqi belgisi asos bo'lgan. Masalan, terida qizil dog' va toshmalarning paydo bo'lishi ayrim kasallik nomlarining rang bilan bog'liq holda shakllanishiga sabab bo'lgan. Xuddi shuningdek, pufakchalar paydo bo'lishi, bolaning o'ziga xos yo'talishi yoki yuz-ko'zining shishishi kabi belgilar kasallik nomining yuzaga kelishiga turtki bergan.

Demak, xalqona nomlarda kasallikning ko'rinishi, belgisi, kechishi va bemorning holati muhim nominativ asos vazifasini bajaradi.

Ayniqsa, chaqaloq va yosh bolalar bilan bog'liq kasallik nomlarida bunday qarashlar ko'proq uchrashi mumkin. Bu birliklar xalqning qadimiy dunyoqarashi va kasallikni anglash modelini o'rganishda muhim lingvistik material hisoblanadi.

Kasallik nomlari xalqning olamni idrok etish usulini o'rganish uchun muhim manbalardan biridir. Chunki xalq kasallikni shunchaki tibbiy hodisa sifatida emas, balki o'zining kundalik tajribasi asosida anglab nomlaydi.

Shu jihatdan xalqona kasallik nomlari lingvistika, etnolingvistika, folklorshunoslik, antropologiya va xalq tabobati uchun umumiy tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Bolalar kasalliklariga oid xalqona nomlarning hududiy xususiyatlari turlicha farqlanadi. O'zbek tilining hududiy shevalarida kasallik nomlari xilma-xil shaklda qo'llanishi mumkin. Bir hududda ma'lum bir kasallik bir nom bilan atalgan bo'lsa, boshqa hududda uning boshqa xalqona varianti uchrashi ehtimoldan xoli emas.

Bunday variantlarning mavjudligi o'zbek tilining dialektal boyligini namoyon etadi. Shuning uchun bolalar kasalliklariga oid xalqona nomlarni yig'ishda faqat adabiy til materiallari bilan cheklanib qolmasdan, turli hudud vakillarining nutqini,

folklor materiallarini, etnografik manbalarni va xalq tabobatiga oid ma'lumotlarni ham o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Bugungi kunda zamonaviy tibbiyotda kasalliklarning ilmiy tasnifi va xalqaro standartlashtirilgan terminlari mavjud. Shunga qaramay, kundalik muloqotda xalqona nomlar o'z faoliyatini saqlab qolmoqda. Masalan, otalarning bolaning holatini shifokorga tushuntirish jarayonida, avvalo, xalq orasida mashhur bo'lgan nomdan foydalanishlari mumkin. Bolalar kasalliklarining xalqona nomlanishida quyida kasallik nomlarini misol keltirish mumkin: *muguzak, toshma, shirincha, dodaron, ich ketishi, chipqon, tepki, qichima, bo'g'ma, sarg'ayma, qizilcha, terlama* kabi.

Bu holat xalqona terminlar bilan ilmiy tibbiy terminlarning vazifasi bir xil emasligini ko'rsatadi. Xalqona nom ko'pincha kuzatilgan belgi yoki xalq tasavvurini, ilmiy termin esa tibbiy jihatdan aniqlangan kasallik yoki holatni ifodalaydi.

Shu sababli xalqona kasallik nomini zamonaviy tibbiy tashxis bilan avtomatik ravishda tenglashtirish to'g'ri emas. Xalqona atama ilmiy jihatdan aniq bo'ladi, uning bu kabi kasallik nomi tashxis o'rnini bosa olmaydi.

Xalqona kasallik nomlarining muhim jihatlari - ularning avloddan avlodga og'zaki shaklda o'tishidir. Bolalar kasalliklariga oid xalqona nomlar til va madaniyatning uzviy aloqasini ko'rsatadi. Ularni yig'ish, izohlash va ilmiy tasniflash o'zbek xalqining an'anaviy tibbiy bilimlarini hamda milliy leksik merosini o'rganish uchun muhim manba bo'la oladi.

Mazkur nomlarni lingvistik jihatdan o'rganish orqali nafaqat o'zbek tibbiy leksikasining tarixiy taraqqiyotini, balki xalqning kasallik va sog'liq haqidagi tasavvurlarini ham aniqlash mumkin.

1. "Alpomish aytdi: -Nima qildi, do'stim? Qorajon sir bermagan kishi bo'lib :- Bola kunda tutadigan *quyonchiq* kasalim bor edi, shul vaqt tutib qoldi,- dedi" ("*Alpomish*" dostoni, 107-b.); "Bu asnoda Ramazon oyining o'n uchunchisida men *quyonchiq* xastaligiga yo'liqdim" (Zahiriddin Muhammad Bobur, Boburnoma (tabdili), 126-b.)

Quyonchiq- epilepsiya - bosh miyaning surunkali kasalligi bo'lib, xalq orasida tutqanoq, quyonchiq deb ham ataladi.

2. Eshonoyimlarning bitta-yarimtasiga *eshakyemi* toshdimikan degan xayollar bilan borib, bir kishining eshagini bir soatga ijaraga olib keltirdim (G'. G'ulom. Shum bola)

Eshakyemi (urtikariya) - teriga, ba'zan shilliq qavatlariga katta-kichik pufakchali toshmalar toshishi, qattiq qichishish bilan kechadigan kasallik; organizmning allergik reaksiyasi.

3. -Ukaginamey, majruh akamizni o'ylamadingmi? *Pes* bo'lib qolgan singlimizga achinmadingmi, onamizni sog'indingmi, yoniga tezroq bora qolay, qorong'i go'rda yolg'iz yotmasin dedingmi! [13,271].

Pes - vitiligo - teri usti kasalligi, terining rangi yo'qolib oqarib qolishlaridan biri.

4. O'zlarini butkul huzur-halovatga topshirgan shirakayf mehmonlar tasodifan kirib qolgan, ko'zlarida qo'rquv aralash besaranjomlik aks etgan *soqov* bolaga ajabsinib tikilishdi.

Soqov - tilsiz, gung, gungalak.

5. Bir kun oradagi do'stlik rishtasini o'lim yag'mogari kelib uzdi. Nasim o'n besh yoshlar chamasida *chechak* kasali bilan og'ridi va o'sha kezlarda davosiz hisoblangan bu kasaldan o'nglalmay vafot qildi[15,25].

Chechak - badanga suvli pufakchalar toshib, isitma chiqaradigan, ko'pincha bolalarda uchraydigan og'ir yuqumli kasallik.

6. *Bezgak*- vaqti-vaqti bilan isitma chiqarib, qaltiratadigan yuqumli kasallik. Chivinlar tomonidan tarqaladigan parazit tufayli yuzaga keladigan jiddiy kasallik.

7. Bolaligimda ko'p kasal bo'lardim: *qizamiq*, *ko'kyo'tal*, *bezgak*... Shuning uchun oshxonadagi mixda ko'k qarg'aning patidan tortib, gultojixo'rozgacha ilig'lik turardi...[17,18].

Qizamiq -tana haroratining ko'tarilishi, yuqori nafas yo'llari, ko'z shilliq pardasi, og'iz bo'shlig'ining yallig'lanishi va terida qizil, yirik dog'li toshmalar toshishi orqali belgi beradi[18].

Ko'kyo'tal - nafas yo'lining juda xavfli bakterial infeksiyasi.

8. U ehtiyotsizlik qilib *oqqon* kasaliga uchraydi (Tohir Malik, "Devona". ziyo uz.com kutubxonasi).

Oqqon kasalligi- leykoz. Oqqon kasalligi bu onkologik holat - qon raki. Xalq tilida oqqon, tibbiyotda leykoz yoki leykemiya deb ataladi. XXI asrda davolanishi mumkin bo'lgan kasalliklar ro'yxatiga kirmoqda.

9. Bundan ancha yil avval bir norasida qizcha *damqisma* kasalidan nobud bo'lganida, ota-onasi uni o'z vatani - O'rol oblastiga olib ketishgan[5].

Damqisma-nafas qisishi, hansirash, astma.

10. *Chuvushak* - shamollagan vaqtda tananing biror a'zosida paydo bo'ladigan yiringli go'sht (Xalq shevasidan olingan. Buxoro shevasi).

Xulosa shuki, bolalarda uchraydigan xalqona kasallik nomlari o'zbek xalqining ko'p asrlik hayotiy tajribasi, kuzatuvlari va dunyoqarashini o'zida mujassam etgan muhim lingvistik qatlamdir. Shuning uchun bugungi kunda zamonaviy tibbiyot sohasi jadal rivojlanayotganligi bois kasalliklarning xalqaro terminologik nomlari bilan bir qatorda ularning xalqona (ayrimlari terminologik bo'lmagan) nomlar qatlamini, milliy nominatsiyalarni ham o'rganish zaruratga aylanmoqda. Har qanday tilda bo'lgani kabi milliy-madaniy semantika xalq og'zaki ijodi, madaniyati, o'simliklar dunyosi, tabiati, kundalik hayoti, urf-odatlari, umuman, turli-tuman madaniy kodlarning o'ziga xos xususiyatlarini qamrab oladi va bu avloddan avlodga yetkazadigan til nominatsiyalari xalqning madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayniy S. Sudxo‘rning o‘limi. -T.: “Sharq” nashriyoti, 1998 -B. 132.
2. “Alpomish” xalq dostoni. - T.: “Fan” nashriyoti, 2008.
3. Aytmatorov Ch. Asrga tatigulik kun. - T.: “Yoshlar” nashriyot uyi, 2018.
4. Hoshimov O‘. Ikki eshik orasi. -T.: Sharq, 2012. - 624 b.
5. Kaykovus. Qobusnoma / Nashrga tayyorlovchi S. Dolimov. - Toshkent: “O‘qituvchi” HMIY, 2006. - 208 6. (- B.65.)
6. To‘xtaboyev X. Mungli ko‘zlar. - T.: Yangi asr avlodi, 2010. - 294 b.
7. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. -T.: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1994. -288 b.
8. <https://yuz.uz/uz/news/qizamiq>